

5. Emlékezés a halottra

„Taníts úgy számlálni napjainkat,
hogy bölcs szívhez jussunk!”
(90 Zsolt,12)

5.1. GYÁSZ

„Nem csináltunk semmit, sírni fogtunk.
Így történt, s nekünk megtörtént”
(Bogdán Klára, sz.1949. Magyartalu)

A gyász mértéke, milyensége elsősorban a rokonsági, érzelmi kötődéstől függ. Távolabbi hozzátartozók hat hétig, közelebbiek fél évig, a legkövetlenebb rokonok egy esztendeig gyászolnak. Ez idő alatt tiltott bármilyen mulatságban való részvétel, esküvő tartása, illetve az azon való megjelenés. A gyász külső jele az öltözetben és a hajviseletben egyaránt megmutatkozik: „A gyász külső jele – a férfiaknál – a fej *megmeztelenítése*, a kalap levétele. Lányoknál, asszonyoknál a kibontott haj, amit gyakran kendővel kötnek be. A férfiak alkalmasint szakállat növesztenek, meghagyják hajukat. A fehér színű viselet feltehetően a viselt vászonnemű eredeti, természetes színéhez való visszatérés, a festésről való lemondás révén jelezhetette a gyászt, amit erősíthetett a szín tisztítóerejébe vetett hit is. A fekete öltözet talán a sötét színben való elrejtőzés, illetve – a veszteségre való megemlékezéséppen – a köznapi, egyszerű, piszkos öltözet viselésében gyökerezhet. E két színen túl azonban ismeretes néhány adat egyéb színek meglétére a gyászviseletben. Így a gyermeküket gyászolóknál a kék, az ifjú legény gyászolásánál pedig a zöld színre vannak adataink.”⁶⁰

A gyász jeleként leoldott hajviselet nem tekinthető etnospecifikus vonásnak. LÁSZLÓ Gyula leírja, hogy a kírzig özvegyek, illetve leányaik a temetést követő hét napon át kibontott hajfonattal járnak. A vogulok és osztjajok azon kívül, hogy a halott hajából kivágnak egy tincset, „...gyász jeléül (...) a férfi négy, a nő öt napon át kibontva hordja a haját, utána pedig a férfi öt, a nő négy hónapon keresztül elől s nem hátul hordja hajfonatait.”⁶¹ A haj kultikus szerepével kapcsolatban LÁSZLÓ Gyula azt is feltételezi, hogy a koporsóba tett fonott kalács a levágott és koporsóba tett hajfonat emléke lehet.⁶²

⁶⁰ Kunt 1987. 182–183.

⁶¹ László 1944. 480–481.

⁶² E feltételezést érdemes egybevetheti a halotti kalács moldvai formáival és felhasználásával kapcsolatos ismeretekkel.

A gyász ideje alatt a halott hozzátartozói számára meghatározó az a törekvés, hogy az egy bizonyos ideig még közelben tartózkodó lelket mindennel ellássák, amire a másvilágra átjutását követően szüksége lehet. A gyászidő szakaszaiban a lélek vélt tartózkodási helyével kapcsolatos hiedelmek tükröződnek. A halál beálltától a tort követő éjszakáig a házban, a hetedik napig a hozzátartozók közvetlen közelében, leegyszerűsített megfogalmazásban a faluban, negyven napig a földi világban tartózkodik, majd negyven napot követően távozik a másvilágra, ahol egy esztendőn belül találja meg végső helyét. A lélek vélt közelségével, illetve fokozatos távolodásával párhuzamosan adatik meg a lehetőség a lélek ellátására: a halálesetet követő negyven nap a gyászoló családtagok számára annak a jegyében telik, hogy a negyven nap elteltével a földi világból távozó lélek túlvilági létének a nyugalmát biztosítsák, egy éven belüli jelzéseit észlelve az esetleges hiányokat pótolják. A haláleset utáni egy évben, a gyász ideje alatt a lélek visszajárása még nem jelent különösebb veszélyt az élőkre, a visszajárásnak jelzésértéke van valamilyen hiány pótlására. Az egy éves gyászidő elteltével azonban a lélek nyugtalansága azt jelenti, hogy nem találta meg végső helyét a túlvilágon, visszajárása a hozzátartozók számára már kárt, szerencsétlenséget, újabb halált jelenthet. A gyászidő így kettős szerepet tölt be: a családtagoknak a lélekről való gondoskodás további lehetősége, a rokonoknak, hozzátartozóknak pedig egy olyan várakozó időszak, amikor a lélek ellátása révén és a különböző közösség által előírt szabályoknak megfelelően, a veszteséget fokozatosan feldolgozva visszatérhetnek a hétköznapokba.

5.2. A HATHETES GYÁSZ⁶³

*„Hat hétig gyásztóták, azt mondták,
 hogy addig a földön jár a lelke.”*
 (Gyurka Józsefné, sz. 1926. Pusztina)

A moldvai csángók úgy tartják, hogy a halál beálltakor a testből kiszálló lélek hat hétig még a közelükben marad. Jelzéseiből, az általa hagyott „jegyekből” a hozzátartozók megtudhatják, ha valamit elmulasztottak, és amiatt nyugtalan a lélek. A lélek hathetes, negyven napos közelben tartó-

⁶³ Mivel a hathetes és az éves gyászra vonatkozó népi szövegek nem mutatnak lényegi különbségeket, eltéréseket, egy alfejezetben tárgyalom mindkét időszakot. Pontosabban, a hathetes gyászra vonatkozó adatok alaposabb ismertetése után, az esztendőre vonatkozó fontos, az előző időszak a gyászolási szokásaitól eltérő vonásokat is bemutatom.

kodásával kapcsolatos vélekedés párhuzamosságot mutat az egyház álláspontjával: a lélek csak azt követően juthat az Úr színe elé, ha földi vétéseitől megszabadul, mialatt negyven napig tisztul a Purgatórium tüzeiben. Az egyházi tanítás szerint a megtisztulás, a néphit szerint a lélek másvilágra jutása előtti ellátásának, a mulasztások pótlásának időszaka a hathetes gyász.

A temetést követően a halott rokonsága gyakran tapasztal olyan jelzéseket, amelyeket vélekedésük szerint a közelükben tartózkodó lélek okoz. A házban, vagy a padláson hallható szokatlan hangú „zergetés”, „dergetés” hallatán a moldvai csángók arra gondolnak, hogy a „*lelke menen haza, vár imát, vár valamit*”. Ilyenkor imádkoznak érte és újra végiggondolják a halott felkészítését és eltemetését: vajon nem mulasztottak-e el valamit. Zörgést hallva gyakran adnak Isten nevében ételt vagy ruhát a halottért, hogy azt megköszönve mások is imádkozzanak érte. Lészpeden temetést követően hazajáró halottra gondolnak akkor is, ha magától kinyílik az ajtó, vagy a kutyák nyugtalanul viselkednek. A lánbiki születésű, Egyházaskozáron élő Laczkó Mihályné addig nem hitte a lélek visszajárását, amíg maga is nem tapasztalta: „*Mikor az én emberem ötvenhétbe meghalt, én mentem utána fejni. Az a tehén úgy fújtatott be a fal felé. Gondoltam, nem igaz, hogy az emberem nem kísért engemet! Mer a régi öregek mondták, hogy negyven napig még ott van a családba az a halott. És tényleg így van. Kedden eltemették az emberemet, szerdán gyöttek a fiaim Pestről. Sirni kezdtem megint. Kimentünk reggel a temetőbe, aztán otthon mondtam a fiainak, hogy vegyenek fél liter pálinkát, igyák meg, addig csinálók reggelt. Csináltam is, az egyik menyem meg velem maradt. Panaszkodtam a menyemnek. A konyhába vót egy póccsca, onnan egy szeg pont beléesett a vödörbe. Azt mondtam a menyemnek, hogy biztosan otthon van az emberem, jelez. Egy szeget oda belédobott.*” (L.–Ek./L.M./1910.).

A különböző zajokon kívül a negyven napos gyász ideje alatt gyakran visszatérő lélek a rokonság körében halált vagy a ház körül pusztulást okozhat. Lészpediek beszéltek olyan esetekről, amikor az édesanya halálát követően hamarosan meghalt a gyermeke is, „*a régebbi halott eljött érte*”. Magyarfaluban az állatok pusztulása követte a gazda halálát: egy esetben a temetés után három nappal a gazda szeretett kutyája, hat héten belül pedig egy tehene, négy süldője és több birkája pusztult el. A meghalt gazda életében nagyon szerette a galambjait, amelyeket halála után egy éjszaka a „*kukuvia mind megette*”. Az állatok pusztulását nem a jószág betegségével, vagy más állat pusztításával, hanem az állatokat korábban nagy szeretettel gondozó gazda lelkének visszatéréseivel magyarázták: „*Azt mondtam én es, hogy ő vitte el, met ő úgy szerette.*” Magyarfaluban Bogdán Klára fiatalon lett özvegy. Férfjének halála nagyon megrázta, beszélgetéseink közben érezhető volt, hogy nagyon ragaszkodtak egymáshoz. Férfje

halála után jelezte, hogy visszatért valamikori otthonába, de a jelzés a csángók által elmondottaktól eltérő módon történt. Bogdán Klára saját tapasztalatát felidézve elmondta, hogy a lélek valaminek a képében (alakjában) is megjelenhet: *„Negyven napig a lelke valahol lenne a ház körül. De mondják, hogy a lelke változik vajh madarba, vaj ilyenbe menen bé a lelke. Így es halltam ezt. S nekünk es megtörtént, hogy az én emberem erőst szerette a kakukkmadárt. Vót ilyen kazettafónunk, bement az erdőbe, s ott addig ment fától-fáig, hogy fogja le, ő hallja a kakukkszót. S mikor vót negyven napra nekije, tettiünk asztalvetést, akkor eljött egy kakukk a kertbe, itt belől, s ha nem szólott szűzötvent, akkor egyet sem. Akkor anyám sírni fogott: »Klári, te halltál kakukkot százötvenet szóljon?«. Mondom: »Hallom most.«. Addig szólott belől egy fán, de itt a ház mellett, mi nem történt meg sem addig, sem attólta. Mondta anyám: »Ezt tudd meg, Izodór!.« Met mondják, a lelke bémenen egy valamibe, állatba, valamibe. Így es mondták. Nem csináltunk semmit, sírni fogtunk. így történt, s nekünk megtörtént. Halltam kakukkot szólni kilencig, de annyit soha nem halltam sem addig, sem attólta. Annyit mondok, hogy még negyven nap alatt még visszacsapják a lelket haza, de egyebet nem tudok semmit. Én nem érztem semmit, de erőst félek a hótaktól, az én férjem tudta. Annyit tudok, hogy itt aludtam, de úgy aludtam, hogy ippeg el vót temetve az emberem. Úgy megrázott, hogy felszöktem. Mondta nekem, hogy ne sírjak többet.”* (Mf./B.K./1949) Klézsében úgy mondják, hogy a lélek negyven napig „a szenvedőben” van, és ez idő alatt számítanak a ház körüli megjelenésére, mert a halott „még vár valamit”, „amit éltiben eldugott, keresi”.

A temetést követően hazajáró lélek mindaddig nem nyugodhat, ameddig az életében eldugott, vagy nem megfelelő helyre tett dolgokat meg nem találja. A hozzátartozók a keresett tárgy helyéről való elmozdításával segíthetnek a visszajáró léleknek, mert ebben az esetben a lélek már nem keresi tovább. Azt azonban nem tudhatják a családtagok, hogy mi nyugtalanítja a halottat, ezért a moldvai csángók körében általánosan ismert szokás szerint a temetést követően a ház kitakarításával egyidőben igyekeznek mindent elmozdítani a helyéről, „megmutálgatnak mindent”. VERES Péter a szokás osztyák párhuzamát elemezve a következő megállapításra jutott: „Rögtön azután, hogy a halottat elvitték, a ház összes helyiségét kifüstölték, közben nagy zajt csaptak, minden tárgyat, ruhaneműt megráztak, füsttel megtisztítottak. (...) Célja a szellemek kiűzése, ha ezek minden addigi óvintézkedés ellenére netalán mégis a házban maradtak volna.”⁶⁴ A vizsgált moldvai falvakban úgy vélik, hogy elsősorban az elszórt haj, illetve az eldugott, vagy a haláleset előtt használt vastárgyak miatt jár vissza a lélek, ezért szükséges a temetés utáni takarítás és a tárgyak

⁶⁴ Veres 1982. 115.

elmozdítása: „Aztán meghalt édesapám, nappal eltemettük. Este, mikor lefeküdtünk, én halltam, mikor az ajtó kinyílt s békélt, halltam hogy járt a házba. Én halltam, hogy járt ott bent. Temetés után. Nem féltem, met vára-koztam s tudtam. S akkor felköttem, hogy lássam meg a szememvel, de nem láttam. Nem vót semmi. Met így vasfélét eltettek, édesapám felakajsztotta a kaszát a fára, s akkor ő azt éjjel nem tudta levenni. Hanem a szomszédasszony mikor eljött s megmondta, hogy ne itt s itt ezen a fán, oda ugatott fel a kutya, három estétől oda ugatott fel a kutya. Kiment édesanyám, megnézte, a kasza vót felakajsztova. Akkor elvette a kaszát onnéjt, s többé nem ugatott a kutya, (...) többet nem jött.” (Le./F.K./ 1936.). Magyarfaluban éjszakánként imbolygó gyertyavilág formájában vélik meglátni az eldugott tárgyakat kereső lelket. A lélek visszajövetelét jelzi a „zakatolás”, „zergetés” is, mert minden mosatlan tárgyat megzörget. Ugyanígy visszatérésre gondolnak, ha valamilyen tárgyat reggel a ház közepén találnak, mert a keresett és megtalált holmit a „a hót eléveti”. Az egyik pusztinai elbeszélés arról is tanúskodik, hogy a szokatlan zajt hallva előbb racionális magyarázatot próbálnak adni, és csak akkor gondolnak visszatérő lélekre, ha a racionális indoklás kizárható: „Édesanyámmal lefeküdtünk már, mikor halljuk, hogy a hiúba dergetnek, vasak zergenek. Nekünk azt mondta édesanyám, hogy a macskák zergetik, de nem hittük, mer nehezke vótak a vasak. Aztán adtak Isten nébe ételt. Nagyapó meg vót halva, gondóttuk, hogy ő vót az. Apóé vótak azok a vasak, keresett ott valamit. Elmutátuk onnan, aztán nem vót többet.” (P./Ny.P./1927.)

1992-ben, a halottak napját követő napon, Pusztinában a Mórinc testvéreknél jártam, akik két nappal korábban temették el édesanyjukat. A temetésről, illetve a házuknál előző este tartott, halottak napi zsolttározásról beszélgettünk. A beszélgetés alatt tapasztaltak miatt lényeges megemlíteni a jelenlevők személyét: Mórinc Katalin és Mórinc Margit Pusztinában született és ott élő, édesanyjukat gyászoló testvérek, Nyisztor Tinka, pusztinai születésű, akkor Budapesten tanuló néprajz szakos egyetemista, Mórinczék egyik tizenhat éves fiúrokona, aki Pusztinában született és Bákóban tanult ipari szakmát, valamint e sorok írója, aki Budapesten született és ott élő tanár. Négy, egymástól eltérő kulturális környezethez tartoztak a jelenlevők: az első kulturális körhöz tartozó Mórinc testvérpár a faluban született és azóta is az ottani hagyományos közösségi normák szerint él. A második kulturális kör tagja a pusztinai születésű, humán értelmiségi pályára készülő Nyisztor Tinka, a harmadik, a másodikhoz hasonlóan kettős kultúra jellemezte körhöz tartozik az ipari tanuló fiú, aki részese a hagyományos pusztinai kultúrának és a nagyváros, valamint az ipari iskola közvetítette kultúrának egyaránt. A negyedik kulturális kört a budapesti születésű, felsőfokú tanulmányait műszaki egyetemen kezdő, majd történelem-magyar szakos tanárképző főiskolán foly-

tató, nagyvárosban élő néprajzos képviselte. Azért volt szükséges leírni a beszélgetésben résztvevők kulturális „környezeteit”, hogy azokat is figyelembe véve legyen ismertethető egy rendkívüli jelenség és az általa kiváltott emberi reakció. Mórincék házában a különböző helyiségek hossz-irányban egymás mellett vannak. Mi a ház egyik végében levő szobában beszélgettünk. A ház túlsó végében található szobában egy kisgyermek aludt. Beszélgetésünk közben a bekapcsolt magnetofon is rögzítette a hallott, furcsa zajt: négy, egymást követő, egyre halkuló, sajátos ritmikájú koppanást. A zaj hallatán minden jelenlevő felkapta a fejét, és kérdőn néztünk egymásra: mi lehetett ez? A koppanások hanghatása rendkívüli volt, és a beszélgetés résztvevőiben, függetlenül azok származásától, ugyanazt a hatást váltotta ki. A rendkívüli zajokról, „zergetésekről” két évtizeden keresztül csak elbeszélésekben hallhattam, de ebben az esetben saját magam is tapasztalhattam, és átélhettem a kiváltott hatást. A hallott hanghatáshoz hasonlót sem hallottam soha, a mai napig nem tudnám megmondani, hogy mivel lehetne kiváltani. Mindenkinek az arcán látszott a helyzet rendkívüliségének érzékelése és egyféle tétova bizonytalanság. Néhány másodperces döbrent csend után Nyisztor Tinkából szinte kitört a kérdés: „– Na, ez akkor most mi volt?” Mórinc Margit megkérte a körülünkben tartózkodó fiatalembert, hogy nézze meg az alvó gyermeket, de mindannyian éreztük, hogy ez felesleges: a zaj a beszélgetésünk helyszínén, a szobában keletkezett. A ház túlsó végéből azzal a hírrel jött vissza a fiatalember, hogy a gyermek mozdulatlanul alszik, ugyanúgy, ahogy letették. Mórinc Margit, miután meggyőződött az esetleges racionális ok kizárhatóságáról, kimondta, hogy meghalt édesanyja jelzett egy mulasztásuk miatt: *„Most, hogy édesanyánk elhőtt, hogy most el van halva, akkor menyünk el, mozgassunk meg mindent, mit ő elpakolt mostanig, s elrakott magának gúnyáit, mozgassunk meg mindenfélét, hogy nehogy visszajöjjön, dergetés essék, hogy valamivel megijedjünk, merijasszon. Még nem is mozgattuk meg, met nálunk úgy van, hogy mikor a halott kimen a házból, másnapra mozgassuk meg a gúnyáit. Nem értünk oda a dolog miatt. Holnap meg kell mozgassunk mindent, ki kell fejeccsük a házacskáját. Kimeszelni, kimosni mindent tisztán.”* (P./M.M./1949.). Az eset elgondolkozott: magam is tapasztalhattam, és átélhettem egy korábban sokszor hallott, de a hiedelmek körébe sorolt jelenséget. A zörejekről szóló elbeszélések esetében a kételkedők mondhatják, hogy hallucináció, de esetünkben az érzelmek által kevésbé befolyásolható magnetofon is rögzítette a hallottakat. A vélekedések szerint a mindennapos zajokkal szemben a lélek okozta zörejek hanghatásuk, ritmikájuk által válnak rendkívülivé. Megfigyelhettem a reakciókat, amelyek az egymástól eltérő élethely-

zetek ellenére szinte azonosak voltak.⁶⁵ A népi tudás a kívülállók részéről hiedelmeknek nevezett magyarázattal írja le a nem (vagy a másként) tapasztalható világról alkotott elképzeléseket. A hiedelmek meghatározta szokások szabályozzák, irányítják a mindennapokat, a különböző élethelyzetekre, bizonyos esetekben krízishelyzetekre cselekvési mintát biztosítanak. A rítus, a mágia az ismert és a meg nem ismerhető világ jelenségeit összefogva segít a földi élet során. A rítus és mágia mellőzhető, külső kulturális hatásokra elhagyható, de a helyén hiány marad. Az élet krízishelyzeteiben a közösségi normák elhagyása vagy felcserélése esetében a veszteséget átélő személy magára marad, nem segítik a krízis időszakából a hétköznaphoz visszatérésében a közösségi előírások, viselkedési minták. Halálesetét követően a gyász időszakát mint vározkási időszak biztosítja a veszteség feldolgozását, a közösség által helyesnek tartott viselkedési minta segít az érzelmi terheltség feloldásában.

A gyász ideje és módja a rokonsági kapcsolattól függ. A rokonok és hozzátartozók esetén a negyven napos gyászidő jellemző, de a legközelebbi rokon, valamelyik szülő, házastárs vagy felnőttkorú gyermek halálakor egy esztendeig gyászolnak.

A távolabbi, női hozzátartozók gyász jeleként csak fekete kendőt kötnek, a közelebbi rokonok csángós ingének ingválla fekete beszövése mintájú. A visszaemlékezések szerint Klézsében és Magyarfaluban, ahol az asszonyok fejviseletként „*kerpát*” hordtak, gyász ideje alatt fehér kerpát kötöttek. A férfiak gyászukat az első időszakban, a temetést követő három napig azzal jelzik, hogy kalap nélkül járnak. A férfiak közeli hozzátartozójukat (szülőt, gyermeket, feleséget, sógort, anyóست) gyászolva negyven napig nem borotválkoznak. A leányok a negyven napos gyász ideje alatt hajukat nem fonják be, lebontva hordják. Pusztinában hajukat kioldva, fejüket fekete kendővel bekötve gyászolnak, Lészpeden és Lábnikban fejkendő nélkül, kioldott hajjal járnak a gyász ideje alatt. Magyarfaluban legény-, vagy leányhalott esetén a falu összes leánya kibontott hajjal gyászol, bár az utóbbi években ez már nem jellemző, mert „*most kurtahajú a leány es*”. A férfiak borotválatlanságát, illetve a lányok lebontott haját gyász ideje alatt a papok általában ellen-

⁶⁵ Elgondolkozhatunk azon, hogy NEWTON óta fizikai törvényekkel, egzakt módon írhatjuk le a környező világunk jelenségeit. Nem kerülheti el a figyelmet azonban az a tény, hogy a fizikai törvények megfogalmazásának alapja azok a megfigyelések, amelyek érzékszervi tapasztalatokon nyugszanak. A szem három dimenziós térlátással észleli környezetét, ennek alapján pl. a gömb gömbgeometriai jellemzői meghatározhatók. Mi lenne, ha a látószerv két dimenziót érzékelne? A gömböt annak síkvetületeként, körként észlelné, és ez alapján állapítanánk meg geometriai jellemzőit. Érzékszerveink észlelései alapján valóban leírható a tapasztalt világ fizikai törvényekkel, de nem lehetünk biztosak abban, hogy érzékszerveinkkel a környező, teljes világot érzékeljük. A fizika eredményei és az ipari forradalom után az ember hajlamos elhinni, hogy mindent tud a világról, és azt a szolgálatába állíthatja.

zik. A gyász jelzésének említett módjainak párhuzamairól a 18–19. századi, elsősorban románokról szóló tudósításokban olvashatunk. Dimitrie CANTEMIR és PETRÁS Ince János leírásai alapján, Dr. NAGY Jenő a 18–19. századi moldvai gyászviseletről a következőket írta: „A hozzátartozók öltö-zete is különleges halálesetkor. Ha leány, vagy legény halt meg, leánytársaik, a korácsik a gyász jeléül leeresztett és szétszórt hajjal kísérik a temetőbe (Petrás 18/1324); a leányok a hajukba virágot tűznek. Ezeket a temetés alatt a legénytől vitt virágos pálcákra erősítik és behantolás után a sírdombra szórják. Ha falusi ember hal meg – olvassuk Dimitrie Cantemirnál –, fiai hat hónapig hajadonfótt kell járjanak még tél közepén is, hajukat és szakállukat meg kell növeszteniük, és nem szabad befedni fejüket, bármilyen hosszú útra kellene is indulniok. (...) Amikor a falusi leánytestvérnek fivére hal meg, hajfonatából levág valamennyit, a sírra szúrt keresztre függeszti, és egy egész évig őrködik, nehogy leessen vagy elvigyék. Ha ez mégis megtörténik, másik hajtincset tesz helyébe.”⁶⁶ GEGŐ Elek munkájában az olvasható, hogy a moldvai magyarok „az oláh pórnép gyászát, melly félévi kalap és süveg nélküli hajadonság (...) szakáll növesztés, az elhunyt hajfürjeinek keresztre kötése (...) nem utánozzák.”⁶⁷ A korabeli leírásokkal ellentétben, azok után egy vagy másfél évszázaddal a moldvai csángók körében is jellemzővé vált a tudósítások szerint korábban csak románokra jellemző borotválatlanság és a kalap nélkülsége férfiak, valamint a lebontott hajviselet a leányok esetében.

A negyven napos gyász időszakán belül kiemelkedő időpontnak számít a halálesetet követő hetedik nap. Pusztinában ezen a napon, miután „*prohodos misét*” mondatnak a halottért, ezt követően egy szegény, rászoruló, esetleg magatehetetlen embernek Isten nevében ételt és italt visznek. Lábnikban hét napig a szomszédoknak visznek ételt. Magyarfaluban a hetedik napon kimennek a sírhoz, és ott kínálnak Isten nevében bort, amiből a sírra is öntenek. A temetőből visszatérve a halott után maradt ruhákat Isten nevében odaadják a szomszédoknak, vagy falubeli szegényeknek. A vizsgált falvakban, családonként eltérő módon a hetedik, vagy a negyvenedik napig „*világítanak*” a házban, „*ha visszajő, lásson*”, illetve „*legyen világossága a másvilágon*”.

A moldvai csángók negyven napos gyászának egyik sajátos szokása a lélekért a hat hetes gyász lejártáig minden nap, Isten nevében történő víz hordása, és esetenként az ezzel egyidőben, „*pománába*”⁶⁸ adott étel. A

⁶⁶ Nagy 1981. 413–414.

⁶⁷ Gegő 1838. 53.

⁶⁸ A „*pomána*” román kifejezés. Azokat az alkalmakat jelöli, amikor eseményhez köthetően (gyászidő, évforduló, halottak napja) a halottért valakinek Isten nevében ételt és italt adnak.

negyven napos vízfordás szokásában megfigyelhető egyfajta idő- és térbeli differenciálódás. Az elbeszélések szerint Pusztinában és Lábnikban közismert a szokás, bár végrehajtásának módja eltérő. Pusztina esetében a szokás eredete sem tisztázott. Pusztinában a halott legközelebbi hozzátartozója saját tótjából merítve, a temetést követően minden nap vizet egy vödörrel Isten nevében egy falubeli rászorulóknak: *„Negyven napig hordjuk a vizet, meg az ételt, hogy fogadják el a kicsi ételt, köszönjék meg mámér, s használják el. Isten fizesse, pomána, ugyanaz. Ameddig kitelik a negyven nap, hordjuk a vizet es. Öregasszonyok, amelyik nem tud elmenni a kútho. Annak vigyünk, amelyik el tudja használni, ne öntődjék el. »Hoztuk édesanyánkér egy kerdár vizet Isten nébe!«. Megköszöni, erőst megköszöni: »Isten adjon forrást az életünkbe, forrásunk ne száradjon el soha. Essék édesanyánkér, túlvilágon legyen vize szükségire.«.* (P./M.M./ 1949.) Pusztinában azzal magyarázzák a vízfordás szükségességét, hogy *„legyen vize a másvilágon”,* illetve *„abba a negyven napba erőst szükség lenne mindenkinek, hogy az a víz legyen, met akkor van a Purgatórium tűzbe, lejen neki vize ott”.* A faluban többen úgy vélekednek, hogy az utóbbi két-három évtizedben terjedt el ez az ortodoxoktól átvett szokás. Ezt a véleményt cáfolják azok a Baranya megyébe áttelepültek, akik Moldvából való elköltözésüket megelőző évekből emlékeztek vissza a negyven napos vízfordás konkrét esetére: *„Szokásba vót, hogy meghalt valaki a családba, akkor a szomszédnak vizet vittek negyven napig. Egy vödörrel. Minden nap egy vödörrel. Odavitte és azt mondta, hogy apámér adom, vajh anyámér adom, azé legyen az a köszönet. Akkor az megköszönte, hogy Isten fizesse meg és juttassa a Jóisten azér a halottér. Hogy valamit segít ez. Láttam ezt én es Pusztinába, még a háború előtt. Szócs Antiné vót, kinek vitte, az Lupás Jánosné vót. Minden nap egy vödörrel. Saját kút van mindenkinek, abból merítette, és odavitte egy vödörrel.”* (P.–Ek./B.I./ 1916.) Lábnikban utcai kútból merítik a negyven napig hordott vizet, és minden alkalommal hagynak a kútnál *„parát”,* hogy azzal fizessék meg a vizet. Lészpeden ismerik a szokást, de nem gyakorolják, Diószényben ortodox szokásnak tartják, és elmondták, hogy voltak olyan esetek, amikor falubeli ortodox személy negyven napig hordta a vizet római katolikus szomszédjának. Magyarfaluban volt olyan eset, amikor víz helyett negyven napig egy üveg bort vittek a sírhoz, aminek sajátos (bár nem megfelelő) következménye lett: *„Néném vitt minden nap negyven napig egy kila bort, egy gyertyát a temetőbe, s tette le a keresztfájához, pohárt es. Ki elvette, az itta meg. Vót egy ember, ő rákapott, ő minden este ment ki.”* (Mf.–L./P.L./1967.). A negyven napos gyász ideje alatt történő vízfordás bolgár párhuzamáról RÓHEIM Géza tanulmányában a következők olvashatók: *„Másnap szűz leánnyal vizet hordatnak a reggeli órákban. Két dézsával a pázsitot kell a lánynak locsolnia, négy dézsával pedig a szomszédos házakba kell vizet vinnie. Ez öt hétig tart és rendszeren valamelyik szegény rokon végzi*

vinnie. Ez öt hétig tart és rendszeren valamelyik szegény rokon végzi a halott lelki üdvéért.”⁶⁹

A moldvai csángók szerint a halálesetet követő negyvenedik napon a „lélek szabadul a bűnből”, illetve a halált követő negyven napig a rokonok környezetében tartózkodó lélek elhagyja a földi világot, és a másvilágra távozik. A lélek túlvilágra távozásával véget ér a negyven napos gyász, amelyet különféle, a halott lelkét szolgáló szokások zárnak le. A negyvenedik napon mondatott „*prohódos misét*” követően Pusztinában a templomból kijövet „*pománába*” egy pohár bort adnak, amelynek elfogyasztása után a poharat is a megkínált személynek adják. Diószényben az osztogat a templom előtt egy szál gyertyát, kalácsot és egy pohár bort, aki nem tud a negyvenedik napon a háznál asztalvetést csinálni. Klézsén, a mise után, a résztvevők kimennek a temetőbe, ahol imádkoznak a sírnál, és távozás előtt eltávolítják a sírhantról a koszorúkat. Lábnyikban és Diószényben a pappal együtt mennek a temetőbe, ahova viszik a templomi lobogókat. A sírnál a pap elmondja a „*liberát*”, a halottért szóló imádságot. A mise, illetve a temetőben mondott közös imádság után a halottas háznál asztalvetést, negyven napos emlékező tort tartanak, amelyen a mise résztvevői, illetve a vérrokonok, a keresztelői és a házassági rokonság, valamint a szomszédság vesz részt. Ez alkalommal is ugyanolyan ételeket készítenek, mint a temetést követő halotti toron, és zsoldtározó asszonyt is hívnak. 1993-ban Pusztinában László Istvánné elmondta, hogy az utóbbi időszakban egyre gyakrabban hívták el a negyven napos asztalvetésre, hogy magyarul imádkozzon a halottért. Pusztinában vannak olyanok, akik a negyven napos tort is újabb keletű, az ortodoxoktól átvett szokásnak tartják. Ezzel szemben az Egyházaskozáron élő pusztinaiak az áttelepülésük előtti időkből is jól emlékeztek a szokásra, olyannyira, hogy azt a Baranyában élő egyes családok Egyházaskozáron és Szárászon is megtartották. Rézműves Józsefné már a Moldvából való elköltözés után született, és ennek ellenére 1983-ban meghalt édesanyjának, még életében hátrahagyott kívánsága szerint tartott negyven napos tort: „*Hat hétre itt es fizetnek misét. Akkor a közeli rokonokat, testvéreket elhíjják, hogy most vacsorázunk, tesszünk asztalt érte. Minálunk ment, mert édesanyánk is meghalt, és a hat hetes misére természetesen szóltunk a testvéreknek, szomszédoknak; eljöttek. Nyócvanháromba. Ezt a vacsorát rendezem tiszteletből, hogy édesanyám lelkiért, akkor megköszönik, hogy »Isten fizesse, essen a hótakér!«*” (P.–Ek./R.J./1945.). Klézsén a rokonok, a szomszédok és a deák, illetve a magyarul zsoldtározó előénekes asszony részvételével tartják a hathetes tort. Vannak olyan családok, akik éjszakára ételt hagynak az asztalon, „*visszajő megköszönni, ne kapja üresen*”. Klézsén a temetés utáni tort

⁶⁹ Róheim 1925. 187.

„komondornak”, a negyvenedik napon tartottat „ebédnek” vagy „vacsorának” nevezik. Egyházaskozáron a Klézseből átköltözött Dávid Illésné a férje halálát követő negyvenedik napon misét fizetett, majd a rokonokkal együtt kiment a temetőbe, ahol a klézsei hagyományoknak megfelelően imádkoztak, majd leszedték a sírhantról a koszorúkat. Ezt követően hazamentek „ebédre”, amit Dávid Illésné adott Isten nevében a férjéért. Lábnikban „asztalt tesznek érte”, Diószényben Isten nevében „vacsorát” adnak a negyvenedik napon. Magyarfaluban a temetési előkészületekben segítőköt, és a rokonokat, hozzátartozókat hívják el a negyven napos torba, amelynek menete a temetést követő torhoz hasonló. A résztvevőknek távozáskor Isten nevében egy „csiprocška vizet, kalácsot, gyertyát”, valamint néhányuknak a megmaradt ételekből egy tál ételt adnak. Az asztalvetésen kívül, azzal egyidőben, egy rászoruló falubelinek is visznek pománába egy tál ételt gyertyával és vízzel. Magyarfaluban a szokás korábbi hiányát is megmagyarázták azzal, hogy régebben, az 1989-es fordulat előtt nem volt miből tort rendezni. (Az 1980-as években már szigorú beszolgáltatási kötelezettség volt a romániai falvakban, és akiknél több került az asztalra, azoknál megemelték az amúgy is nehezen teljesíthető beszolgáltatási normát. Az élelmiszerüzletek üresek voltak, a falusi gazdák a beszolgáltatás miatt saját családjukat is csak nagyon szűkösen láthatták el. 1988-ban Gyimesfelsőlokon beszélgettem egy idős asszonnyal, aki a következőket mondta: „Mi van most? Semmi. Mi van, elviszik. Régen adtunk Isten nébe. Most levágnék egy tyúkot, készítnék ételt Isten nébe s adnám ötnék, a hatodik fut a milicistához, hogy nekem több a majorság. Jön a milicista, megbüntet s mondja, holnaptól adjak be többet. A kotló ha ül tíz tojáson, akkor tíz csirke után van fejadag. Hogy abból elpusztul három, marad hét? Adj tíz után. Húst, tojást, mindent. Akkor is, ha a megmaradt hétből kettő kakas. Van aki megveszi jegyen az üzletbe és azt adja be, mer fél.”) Pusztinában a negyven napos tor szokásával kapcsolatban azt mondták, hogy azt az ortodoxoktól vették át. Az 1986-os gyűjtőutamon viszont a maihoz képest sokkal szerényebb temetést követő torokról beszélgetve többször hangsúlyozták azt a hiányt, ami a politikai és gazdasági rendszer következménye volt, és amelynek jellegét az idézett gyimesi elbeszélés drámaian érzékeltette. Feltételezhető, hogy a negyven napos torhoz szükséges hozzávalókat egyszerűen nem volt miből előteremteni. A gazdasági kényszer, mint szokást befolyásoló körülmény feltételezhető azért is, mert a háború előtti évekre visszagondolva az áttelepültek emlékeztek a szokás meglétére; olyannyira, hogy az a magyarországi körülmények között folyamatosan megmaradhatott.

A negyven napos gyász ideje alatt – a pománába adott ételen és italon, valamint vízhordáson kívül – a halott lelkének szánt ruhákat is osztogatják Isten nevében. Pusztinában és Diószényben a negyvenedik napon rende-

zett tort követően a halott után, az addig megmaradt ruhákat, „*gúnyáját*” Isten nevében adják. Lábnikban a temetési menet „*első keresztoívőjét*” a negyvenedik napon ismét tetőtől talpig felöltöztetik. Diószényben párnákat, ágyterítőket is adnak a halottért. Magyarfaluban azoknál a családoknál adnak ruhát Isten nevében, akik a hetedik napon nem osztogattak el mindent. Az idős asszonyok már életükben készülnek halálukra: összekészítik „*halógúnyájukat*”, meghagyva hozzátartozóiknak, hogy halálukkor abba öltöztessék. Találoztam olyan asszonyokkal, akik saját halálukra készülve összeszedték azokat a ruhákat, kendőket, amelyeket majd Isten nevében kell elosztani. Magyarfaluban Turbuc Karolina, fia halálát követően a negyvenedik napon a fia után maradt összes ruhát, a fia ágát és asztalát Isten nevében osztogatta el. A gyászoló édesanya fiaért negyven napig hordta a vizet és a negyvenedik napon a szokásoknak megfelelően a vödöröt, „*kerdárt*” is Isten nevében adta. A legnagyobb csodálkozást azonban az váltotta ki, amikor a negyven napos tort befejezve többeket megszólított, hogy az asztalvetéskor használt asztalokat, székeket is fogadják el Isten nevében.

A negyven napos gyász lejárta után a legközelebbi rokonok egy évig gyászolnak. Ez idő alatt ugyanazok a tilalmak érvényesek, mint az első hat hétben. Nem vehetnek részt táncmulatságban, esküvőn, a szigorúbb gyászt tartók nem nézhetnek televíziót, nem hallgathatnak zenés rádióműsört. Az idősebb asszonyok gyakran megemlítették, hogy a fiatalok közül többen már nem tartják az egy éves gyászt. Az egy esztendő gyászidő lejártával ismét fizetnek „*prohódós misét*”, majd ki-ki érzelmi kötődése és anyagi lehetősége szerint készít asztalvetést. Pusztinában Mórinc Margit az egyik közeli hozzátartozójának a halálát követő első évfordulón rendezett torról a következőket mondta el: *„Háromszázan es keresztül kellett lejjünk. Mint a negyven napi tor, az udvaron tettük. Csináltunk száz kilás kazánval édeslaskát, aztán száz kilásval ilyen sebeslaskát, savanyúlevet, s egy olyan hetven kilóval galuskát. Vót száznegyven kenyér, nyóc oka pálinkánk, három-négy kerdár borunk, az eltött. Éjjel kezdtük az ételt készíteni, megcsináltuk kedden. Kedden megtötöttük a galuskát, megtakarítottuk a levesbe es valót. Vótak szomszédjaink, összegyűlnek nálunk. Itten vót egy vérésoránk, nyámokat. Leültettük a világot, adtunk egy pohár pálinkát, osztán imádkozott a deák. Hamarébb nekifogott a deák imádkozni, akkor tettünk két tál ételt ide az asztal végibe, két tál ételt másik végibe, s akkor fogott imádkozni. Osztán akkor tötöttük bé az asztalt ételvel. Mikor befejezte az imádkozást, a deák mondta, hogy Marikáér s Istányér van az étel. Isten adja ezt az asztalt Marikának, Istányak a lelkiér, szabadítsa meg bűnyeitől, így gyön rományból. így van nálunk a szokás. Azt mondják, fog neki a deák imádkozni, tegyünk az asztal végire ételt, ne lejen üres az asztal. Erre van a szokás. Mikor bérakódott az az étel, s fogyott ki a*

tálakból, ne érejjék magukat, hogy étlenül elmentek. Mikor isznak a fődre eresztenek belőle, azt mondják, hogy az Isten tartsa meg, Isten adjon minden cseppből részt a meghóttaknak, s örök nyugodalmat neki.” (P./M.M./1949.). A gyász lejárta, legyen az hat hétig vagy egy évig tartó, mintegy lezárja az átmeneti rítus azon fázisát, amelyben a gyászoló család átmeneti, várakozó állapotban van. A gyászra utaló jelzések elhagyása, és az erre az időszakra vonatkozó tilalmak feloldása visszavezet a hétköznapokba: a gyászviselet levételét követően a hétköznapi – illetve az adott alkalmakkor ünnepi – viselet felvétele, ennek a közösség által történő elfogadása az átmeneti rítus harmadik szakaszának, a befogadó rítusnak a jellemző mozzanata. A gyászidő alatt a közösség és a gyászoló egyén viszonya sajátos: a közösség igyekszik segíteni, és ezzel tehermentesíteni a gyászban levő tagját, résztvevője azon alkalmaknak (tor, hetedik, negyvenedik napi, illetve egy évre tartott megemlékezések), amikor a gyászban osztozva az egyén lelki terheit csökkenti. A részvételen túl a közösség tagjai rituális együttműködésükkel (Isten nevében adott étel, ruha, illetve pomána előírásoknak megfelelő megköszönésével) alkalmakat biztosítanak a hasonlósági mágia végrehajtására, és ezen keresztül a lélek ellátására. A közösségi segítségnyújtás mellett ellenőrzi is a hagyományos szokásrendnek megfelelő viselkedést: elítéli a nem megfelelően gyászolót, a visszajáró lélek által kiváltott, riadalmat okozó jelzések felhívja a figyelmet a nyugtalanságot okozó esetleges hiány eshetőségére, és szükség esetén javasolja a hiány pótlásának lehetőségét. A közösségi hagyományoknak megfelelő halottas rítusok végrehajtása, majd a gyászidő lejárta után a lélek mindennel ellátva találja meg helyét a másvilágon, ahonnan – mivel nyugalomát semmi nem zavarja – már nem jár vissza az élők környezetébe. A gyászidő eltelte után a korábban gyászban levők folytathatják a haláleset előtti megszokott életüket, s ismét teljes értékű tagjaiként fogadják be őket a közösség.

5.3. HALOTTAK NAPJA

„... a hótak hazajönnek erre az estére. Mikor húzzák a harangokat, a hótak hazajönek, ők es el vannak csapva, megkeresnek miünket es.”
(Mórin Margit, sz.1949. Pusztina)

Halottak napja a haláleset utáni években is lehetőséget teremt az emlékezésre, az élők és holtak közötti kapcsolattartásra. Mindenszentek napjára már befejezik a mezei munkát, hiszen nem is ajánlatos október utolsó napjai után a földet bolygatni, mivel a „holtak havában” a földmunkákkal

a halottak nyugalmaát zavarnák.⁷⁰ November elsejével kezdődik Szent András hava, ami Moldvában (is) a halottakra való emlékezés időszaka. A hónap kiemelkedő napjának számít a hónapkezdő Mindenszentek napja, és az azt követő halottak napja. A vizsgált csángó falvakban év közben csak temetések alkalmával mennek ki a temetőbe, ezért halottak napja előtt rendbe teszik a sírokat, és már a halottak ünnepe előtt egyre többen adnak Isten nevében ételt és italt halottaikért. A moldvai csángók is úgy tartják, hogy halottak napján a „*lelkek el vannak csapva*”, meglátogatják hozzátartozóikat, rokonaikat. Megjelenésük ebben az időszakban nem okoz riadalmat az élők körében. Halottak napján és az azt követő napokban az asztalra ételt készítve várják halottjuk visszatérő lelkét. Megjelenésüket a lélek mozgására jellemző zaj, „*zurranás*” és az ajtó kinyílása egyaránt jelezheti. A halottak napi szokásokat egyrészt az egyházi előírások, másrészt a lélekkel kapcsolatos hiedelmek befolyásolják. A moldvai csángók ezen időszakot felölelő szokáskörét az 1980 és 1995 között rögzített elbeszélések, valamint 1980 és 1981. november 1-én a Baranya megyei Egyházasközponton és Szárászon, illetve 1990–94-ben halottak napján Pusztinában, Klézsében és Magyarfaluban végzett gyűjtőutak megfigyelései alapján foglalom össze.

Mindenszentek napján, november 1-én a szentmisén azokra a szentekre emlékeznek, akiknek nincs naptárban feltüntetett ünnepnapjuk. E napon, sötétedéskor kezdődik a másnapi halottak napját megelőző, ún. halottak estéje, amikor a család otthon emlékezik halottjaira. Pusztinában 1992. november első napjának estéjére a Mórinc család a megszokottnál is jobban készült, hiszen alig telt el egy nap a Mórinc testvérek édesanyjának temetése óta. A temetést követő nap, a mindenszentekkor tartott délelőtti mise előtt Mórinc Margit és testvére, Katalin felkeresték Nyisztor Péternét, hogy a virrasztáson vezetett zsolnározását megköszönjék. Isten nevében adtak neki egy kalácsot és gyertyát, egyúttal meghívták halottak estéjére, hogy a megemlékezésre összehívott asszonyok zsolnározását vezesse. Az esti imádkozás kezdetét harangszó jelezte, amikor Mórincéknál már húsznál több asszony gyűlt össze abban a szobában, ahol korábban a felravatalozott halott volt. A másik helyiségben voltak a férfiak és néhány gyermek, akik beszélgetéssel töltötték az időt. Mindkét helyiségben a tükröket és más tükröződő felületeket „*kendezőkkel*” takarták le: „*Tükröt azért takartuk le, hogy negyven napig, meddig eltelik a negyven nap, addig münk abba a tükörbe nem lehet belenézniünk. Láttam öregektől es, hogy ezek a nagy tükrök letakaródnak, láttam a kicsi tükröket megsírtóe. Az egész házba letakartuk. Végig, negyven napig az úgy vót. Negyven napos tor után levesszük.*” (P./M.M./1949.). A résztvevők nagy száma egyrészt az

⁷⁰ L. Kunt 1987. 60.

előző napi temetéssel indokolható, másrészt a deák eltiltása után eseményszámba ment a magyarul vezetett zsolnározás. Az asszonyok az esti imádkozás megkezdése előtt a kezükben tartott gyertyát meggyújtották, majd ezt követően kezdtek el Nyisztor Ilona vezetésével imádkozni és énekelni. A közös megemlékezés végeztével a háziak minden résztvevőnek Isten nevében adtak egy pohár pálinkát. Ilyenkor gondosan ügyeltek arra is, hogy az udvaron beszélgető, „szivarozó” férfiaknak szánt pálinkát ne adják ki a házból, mert az újabb szerencsétlenséget okozna: „*Megvan nálunk az a szokás, hogy mikor így tisztelődnek, és itt az ereszből akar valaki tisztelni ingemet meg, azt mondja, hogy vagy te hátramensz az ajtón, vajh én menek hátra, ne add ki az ajtón, met valaki kimen az életből.*” (P./L.P./1939.). Búcsúzáskor többeknek az Isten nevében adott kalács és gyertya mellé egy-egy kendezőt is adtak a háziak, ezzel is megköszönték a részvételét.

1993. november 1-én délután Nyisztor Péterné házának udvarán emlékező tort tartott szülei és férje emlékére. Az előkészületek már előző nap este megkezdődtek a „galuskatöltéssel”, amit Nyisztor Péterné három lánya és a menyé végzett. Fia és két veje az udvaron az asztalokat állították fel, amiben a nyolc év körüli fiúunoka is segített. A földre vert karókra hosszú deszkalapokat erősítettek, és ezeket vászonnal takarták le. A gyerekeknek külön asztal készült. Az asztalok mellé helyezett hosszú padokat a szemben lakó szomszédtól kérték el a tor alkalmára, és ezek felállításával estére minden szükséges előkészületi munkával végeztek az udvaron. Másnap délután a torra mintegy harmincan érkeztek a rokonok, a hozzátartozók, a szomszédság és a falubeli jó ismerősök köréből. A rokonok közül eljött Nyisztor Péterné testvére, apatársa és sógorasszonyai. A falubeliek közül többen szomszédok voltak, két asszonyt az utcáról hívtak be, s meghívták a falu legszegényebb asszonyát is. Az előkészületekben segítő gyerekei, vejei és menyé nem ültek asztalhoz, hanem az ételek felszolgálásában és a bor kínálásában segítettek. A tor kezdetén Nyisztor Péterné vezetésével imádkoztak, majd elfogyasztották az Isten nevében halottakért ajánlott savanyúlé és a galuskát, ezt követően bort töltöttek. A tor végén minden résztvevőnek egy szelet kalácsot és egy szál gyertyát adtak, majd ez utóbbit meggyújtva imádkoztak a halottakért.

Az emlékező tort követően üresen marad a ház, ez a csendes visszaemlékezés alkalma. Az emlékező siratót, jellegéből adódóan jóval a haláleset után, a halottra visszagondolva, többnyire magányos visszaemlékezések alkalmával, csendesesen éneklük. A fentebb taglalt eseményt jóval megelőzve, 1986-ban Nyisztor Ilonával hosszasan beszélgettünk a valamikori és a jelenkori szokásokról. A beszélgetés alatt, az általános szokások mellett beszélgetőtársam egyre gyakrabban tért ki személyes tapasztalataira, érzéseire. A halott emlékének felidézése, a személyes érzések

kifejezése teremtette meg azt az érzelmi ráhangolódást, amelynek következtében Ilona néni bekapcsolt magnetofon előtt emlékező siratózásba kezdett.

A pusztinaiakhoz hasonlóan a másik öt faluban is szoktak halottak napi asztalvetést, emlékező tort tartani. Diószényben és Magyarfaluban halottak napján kívül is behívnak egy-két embert novemberi napokon: „Jöjjenek, tettem egy kicsi asztalt!”, illetve Szent András havában mindennapos a szomszédnak, ismerősnek vitt adomány. A halottak napi asztalvetés hagyománya olyan erős, hogy azt az idegen kulturális környezetbe, Baranya megyébe áttelepült csángók is évtizedekig megtartották. 1980–85 között több alkalommal vettem részt Pusztinából, Diószényből vagy Magyarfaluból áttelepültek által tartott halottak napi asztalvetésen. 1980. november 1-én Szárászon Róza néni szerény lehetőségei miatt csak egy aszszonyt, Jani Ferencnét hívta meg az asztalvetésre. Jani Ferencné érkezése után a házigazda bort töltött, és átadta a vendégnek: „*Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus, és csináljon részt mindenkinek, akik várják!*” – mondták, és ezt követően egy keveset a földre csepegtettek, majd megitták a bort. Beszélgetés közben elfogyasztották a közös tálból a túrót és a szalonnát, majd újra bort ittak, amit a vendég megköszönt: „*Isten fizesse, essék érte!*”. Ezt követően Róza néni odaadta Jani Ferencnének azt a füzetét, amibe a halottas énekeket leírta, és elénekelték az *Ó, te rettenetes, keserű halál...* és az *Ó, életünk végórája...* kezdetű énekeket, amelyeket tulajdonképpen Róza néni tanított a vendégnek. Az éneklés után még beszélgettek egy keveset, majd a vendég a késői órára hivatkozva elköszönt. Másnap Egyházaskozáron Gyurka Mihályné és Petrics Istvánné, a valamikori moldvai viseletüket felvéve, mintegy rekonstruált formában tartottak halottak napi asztalvetést, amit közös imádkozással kezdtek, majd a galuska elfogyasztása után Gyurka Mihályné egy pohár bort, egy szál gyertyát és egy kis, kerek fonott halotti kalácsot adott át Petrics Istvánnénak. A bor elfogyasztása után a gyertyát meggyújtva imádkoztak a halottakért. Egyházaskozáron 1985. november 1-én egy Magyarfaluból származó családnál néhány (egykori) falubelivel és a klézsei Dávid Illésné jelenlétében, a már leírtakhoz hasonló lefolyású halottak napi toron összesen nyolcan vettek részt.

A moldvai falvakban napjainkban a halottak napi események a naptári időponthoz képest egy-két nappal eltolódhatnak, annak következtében, hogy egy plébános több falut lát el, illetve halottak napján egymásnak besegítenek. (Ennek köszönhető, hogy 1990. november 2-án a pusztinai temetőben láthattam a halottak napi szokásokat, majd november 3-án, kora délután Klézseré érve azt tapasztaltam, hogy a temetőben éppen a halottak napján szokásos liberákat mondatják a pappal. Kérdésemre a klé-

zseiek elmondták, hogy plébánosuk halottak napján más faluban volt, „most ért héjzánk”).

Pusztinában az 1990–1994-es időszakot a már korábban leírt, virrasztással és zsoldozással kapcsolatos, a falu népe és plébánosuk között kialakult ellentét jellemezte.⁷¹ Az említett időszak konfliktusai a halottak napi történéseken is érződtek. 1990-ben a faluban azzal kezdődött a másnapi halottak napjának előkészítése, hogy a plébános már az előző napon, Mindenszentekkor kihirdette az egyházi szertartásokkal kapcsolatos, korábbi hagyományokkal szakító tudnivalókat. Ezek szerint a pap minden sírnál csak egy liberát mond el, függetlenül attól, hogy azért hányan fizetnek. Felszólította a falubelieket arra is, hogy a hozzátartozók egyszerre jelenjenek meg a sírnál, mert később már nem megy vissza ahhoz a sírhoz, ahol már elmondott egy liberát. A kihirdetés nagy felháborodást váltott ki a faluban, mert korábban a pap annyit imádkozott a sírnál, ahány liberát fizettek a hozzátartozók. Halottak napján, a misét követően a temetőben egyszerre több, más faluból meghívott pap segítségével mondták a liberát a síroknál. Az ezért járó pénzt a temető bejáratánál kellett befizetni, amiről egy igazolást kaptak. Ezt az igazolást adták át a plébánosnak, aki meggyőződve arról, hogy minden rendben van, elmondta az egyetlen liberát. Egy sírhoz természetesen többen érkeztek, voltak távolabb lakó hozzátartozók, akik a közel lakókkal nem találkozáva szintén kifizették a libera taksáját, s azt átadták a papnak, aki ennek ellenére is csak egy liberát mondott. A felháborodás olyannyira érezhető volt, hogy egy városon élő, hazalátogató humán értelmiségi meg is jegyezte: „Így kezdődött a reformáció.” A kedélyek lecsillapodásával a hozzátartozók a pap által mondott liberára várva, a hagyományoknak megfelelően sír melletti beszélgetéssel töltötték, illetve töltik az időt. A falu asszonyai tarisznyájukban egy üveg pálinkával vagy borral, szeletelt kaláccsal, és több tucatszámú gyertyával indulnak a temetőbe. A gyertyákat várakozás közben elégetik, illetve a mellettük elhaladóknak, vagy a közelben tartózkodó ismerősöket meglátogatva az ennielőt Isten nevében elosztogatják a következő szavakkal:

„– Vedd el ezt a kalácsot mámámért, gyermekemért, Isten nébe adom!”

A megtisztelt személy a kitöltött pohár italt előbb megköszöni:

„– Isten fizesse, essék érte!” –, majd néhány cseppet a sírra vagy a földre eresztve folytatja a felajánlást:

„– Isten tartsa meg! Isten adjon örök nyugalommal a meghóttaknak, minden cseppből részt! Isten bocsássa a bűneiket!” –, ezt követően megiszsa az italt. A temetőben kapott kalácsot, diót elteszik a gyertyával együtt. Ez utóbbit a sírnál, illetve este a háznál égetik el a halottért imádkozva. A

⁷¹ Vö. Virt 1994. 130–134.

csángók hite szerint az így adott és megköszönt ételből, italból és világosságból a lélek a másvilágban részesedik.

Halottak napján a falu népe szinte egész nap a temetőben van, egymást meglátogatják és beszélgetnek, vagy a sírnál magányos imádkozással töltik az időt azt követően is, hogy a pap elmondta a sírnál a liberát. Csak sötétedéskor indulnak haza, és ilyenkor néhányan égő gyertyát hagynak a síron. A temetőben szokásos, esti „világítás” Moldvában régebben nem volt jellemző. Újabban is csak azok gyújtanak sötétedés után gyertyát a síron, akik az erdélyi, vagy magyarországi városok, falvak valamelyikében élnek, és onnan szülőfalujukba visszalátogatva a jelenlegi lakóhelyükön látott szokást követik.

Halottak napján a katolikusok a szülőföldjüktől távol meghalt rokonkért, vagy az emlékezés napján a szeretett hozzátartozó sírjától távol levők annak a temetőnek a nagykeresztjénél gyújtanak gyertyát, ahol erre lehetőségük adódik. A Baranya megyében élő csángók halottak napján a temetőbe érkezve a nagykeresztbe mennek, ahol annyi gyertyát gyújtanak, ahány halottjuk messze földön nyugszik. A Moldvában maradt hozzátartozók ugyanígy tesznek. A temetői nagykeresztnél meggyújtják azokat a gyertyákat, amelyek a távoli Baranya megyében meghalt hozzátartozóiknak adnak világosságot.

Klézseben ugyanúgy teli tarisznyával indulnak a temetőbe, mint Pusztinában, azonban a kalácsot, almát, diót és gyertyát nem a temetőben, hanem útközben, az utcán osztogatják Isten nevében, mert a temetőben nem engedi a pap. A Baranya megyébe áttelepültek még emlékeznek arra, hogy valamikor Klézseben is adtak a síroknál Isten nevében, de napjainkban csak a temető kápolnájánál harangozóknak vihetnek ételt és bort. 1990. november 3-án a klézsei temető kapujánál egy Bogdánfalváról érkezett asszony állított meg azért, hogy Isten nevében egy darab kalácsot, egy pohár bort és egy szál gyertyát adjon, és eközben elmondta, hogy falujukban a temetőben is lehet kínálni, de itt a pap nem engedi. Hozzá tartozója sírjához érkezett, elmondatta a liberát és találkozásunkkor éppen indult haza. Az Isten nevében szánt ételt és italt útközben még elosztogatja. Lészpeden sem visznek a temetőbe ételt, hanem szomszédoknak, falubelieknek adják, illetve kalácsot, gyertyát osztogatnak Isten nevében. Diószényben régebben a sírnál mondott imádság után adhattak kalácsot, bort és gyertyát, de napjainkban már nem lehet. A valamikori diószényi hagyománynak köszönhetően szerencsés volt a Benke Jánosné száraszói helyzete. Száraszón az 1980-as évek elején többségében pusztinaiak éltek, akiknek szülőfalujában napjainkban is vihetnek halottak napján ételt a temetőbe, azonban nem volt köztük olyan, aki tudott volna imádkozni és énekelni a síroknál. Benke Jánosné volt az egyetlen diószényi születésű áttelepült. Szülőfalujának halottak napi hagyományai

megegyeztek a pusztinaiak szokásaival. Így lett Benke Jánosné a pusztinaiak lakta Szárász előnékes asszonya, aki képes volt a toron, vagy halottak napján a síroknál szükséges imák és énekek vezetésére. 1980-ban halottak estjén elkísérhettem a szárászi temetőbe, ahol sírhelytől sírhelyig járva mondta a liberát, és énekelte az ilyenkor szokásos halotti énekeket, amiért a falubeliektől kapott egy darab kalácsot és egy pohár bort.

Lábaikban a pap, betegsége miatt nem megy ki a temetőbe, hanem a templomban mondja el a liberát, és ezt követően mennek ki a temetőbe a falubeliek, akik csak a harangozónak visznek ételt és italt. Magyarfaluban sem a temetőben osztogatják az étel- és italneműeket: *„Mindenszentekkor kimegyünk a temetőbe. Fizetünk liberákat. Viszünk, elvignyünk gyertyát. Este nem megyünk a temetőbe. Első napját mondjuk, hogy Mindenszentek napik, másnap a halottak napik. Mindenszentekkor mindenki csinál valami ételt, akkor elszórjuk, viszen az egyiknek es, viszen a másiknak es. Galuskát, sütnék valamit, ilyen süteményt, kalácsot, pitánt, kenyeret, bélest, amelyik van, amit tud sütni. Odaadod az életbe, el lehet vidd a szomszédnak, el lehet vidd tovább, de mind csak a tával nem menc messzebb. Adunk gyertyát es mellé, köszönik meg, hogy Isten fizesse, Isten tegye elibe!”* (Mf./B.K./1949.). A temetőbe menet régen a harangozónak vittek ételt és italt, de a harangozó ilyenkor szokásos lerészegedése miatt a plébános ezt megszüntette. A síroknál a liberát mondó papnak annyi szál gyertyát adnak, ahány liberáért fizetnek. (1992-ben egy libera tizenöt, a temetőkapunál vásárolt gyertya tíz lejbe került. Ez utóbbi a paphoz került, egy nap több száz, amit visszajuttatva a temető kapujához ismét eladtak: *„Tegnap a temetőbe fizettünk liberákat. Ameddig odaér hejzáad, kell mondanod az olvasót a keresztnél. Annyi gyertyát kivittem, hogy adjam a hóttakér a páternek. Ez a gyertya el van adva három-négyszázcor.”* (Mf./T.K./1931.).

Mindenszentekkor és halottak napján, az ilyenkor várhatóan hazalátogató lélek megjelenésére számítva Pusztinában és Diószényben halottak estjén ételt és italt hagynak az asztalon. Pusztinában Mórinc Margit elmondta, hogy anyósa a nap folyamán fogyasztott ételekből egy külön tálba félre tett a halottaknak, amit éjszakára az asztalon hagyott: *„Anyókám éjjelre, mit estélig így ettek ők az asztalnál, estére gyűtött egyikből es egy kicsit, másikkól es egy kicsit, harmadikból es egy kicsit, s kítete a tőtörsre. Mondta, hogyha eljönnek az éjen a hótjai, hazajőnek, akkor ők es vacsorájának, ne úgy menjenek vissza üreskézt. Aztán mászor megkaptuk mind csak az ételt reggel, de úgy tudtuk, eljárt. Ma este es lesz. Az este es vót. Mit szoktunk enni. Savanyúlevot ettünk, azt teszünk, ha pityókát ettünk, azt. Mit miünk ettünk, abból neki es szakasztunk, teszünk félre a tángyérba, ha hazajőnek. A lelkik eljönnek, lássák meg. Vót egy kerek kasacsckája, belérakott mindenfélét, s mások es így asztalra tesznek ki, halottak napján ne legyen üres. Egy béket gyújts meg a házba, villanyt gyújtsd meg hát, haza-*

gyönnek a hótak. Égetnek egy békecskét, ha jőnek, kapjanak világoasságot, legyenek terített asztalok. Reggel az jó vát, nem romlott el, (...) adtuk oda egy öregasszonynak Isten nébe, köszönje meg. Ha oda vót szánva, oda vót ígírve, hogy a hótaké legyen, akkor legyen mind csak a hótaké. Legyen egy köszönet érte. Egy öreg fehérnépnek, melyiket üsmertük, elvittük. Kannocskába, csiporkába, letakartuk. Most vótunk el tegnap este, mondtuk, hogy hoztunk egy kicsi ételt édesanyámér Isten nébe. Mondta az a fehérnép, hogy nagyon erőst megköszöni, mer rég nem ett, s úgy szeretne egy kis toros ételt egyék ő es, met rég nem vitt neki senki. Megköszönte, essék mámé, édesanyámér.” (P./M.M./1949.). Mórinc Margitékat a halottak estéjén tartott zsolnározást követő napon meglátogattam. A házba lépve a bejárati ajtóval szemben egy asztalt láttam két székkal. Az asztalon egy tál savanyított leves, két tál galuska, egy pohár víz, egy üveg bor, kenyér, egy szentkép, egy szál gyertya és mellette gyufa volt. A helyiség berendezésén látszott, hogy ott nem szokott asztal lenni. Halottak estéjére a hazavárt lelkeknek terítették az asztalt. Előző este is tettek asztalt, amelyen (péntek lévén) böjtös étel volt: „pityóka” és „laska”. Az előző esti ételeket másnap reggel Isten nevében adták, majd érkezésemkor az asztalra került ételeket láthattam az asztalon. Három tál étel és három evőeszköz került az asztalra, mert Mórinc Margit azokra az „elfeledett lelkekre” is gondolt, akikért már nem ad senki ételt: „Tettem egyet édesanyámér, egyet a testvéremér, s még egyet tettem, ha még valaki foglalkozik utánik jőnek, jó még valaki vélik az elfelejtett lelkekből, még fogjon az es egyet.” A lélek számára asztalra tett ital – bor és víz – magyarázatában a racionalitás is megjelenik: a léleknek bort szoktak juttatni, de Mórinc Margit édesanyja „záháros” volt, „édes vére vót”, cukorbetegsége miatt nem ihatott bort, csak vizet. Azért tett az asztalra bort és vizet, mert „ő lehet iszik vizet, testvérem meg bort”. Az elmondottak megerősítik azt a vélekedést, hogy a lélek másvilági léte a földi élethez hasonló: ugyanúgy szükséges enni- és innivaló, ruha és más, a földi élet során használt tárgy, valamint a földi élet testi betegségei sem hagyhatók figyelmen kívül. A Pusztinából Egyházaskozárra települt csángók jelképesen látták el a halottak napján hazalátogató lelkeket: az idősebbek számukra még éjszakára sót, kenyeret és vizet tettek az ablakba. Diószényben egy tál ételt hagynak az asztalon annyi kanállal, ahány lélek megjelenésére számítanak. 1980-ban, halottak estéjén Szárászon Benke Jánosné elmondta, hogy előző évben volt olyan étele, amit éjszakára az asztalra tehetett, de az említett évben nem tudott főzni, ezért éjszakára azt az ételt hagyja az asztalon, ami az esti asztalvetés után az ott elfogyasztott tőróból, szalonnából és borból megmaradt. Róza néni a falu talán legszegényebb asszonya volt, de életének nehézségeit (is) soha el nem vesztett derűjével mesélte el. Mindig nagy szeretettel fogadott. Rá emlékezve hadd tegyek egy rövid kitérőt.

Róza néni öreg kora miatt már rossz alvó volt, ezért egyszer mondta is, hogy bármilyen későn mehetek hozzá, legalább van kivel beszélgetnie. Nem mentem későn, de órák óta beszélgettünk. Elmúlt már éjfél, én kérdeztem, ő válaszolt. Elöttem volt a kérdőív, amibe a fáradtság miatt egyre többször néztem bele, közben megfordítottam a kazettát, újraindítottam, de az éjszaka ólmos fáradtságán mind kevésbé tudtam úrrá lenni. Éjjel kettő lehetett, amikor Róza néni hangját még hallottam, aztán talán már azt sem, mert arra riadtam, hogy megrázta a vállamat. Zavarba jöttem, hiszen elbóbiskoltam beszélgetés közben, de Róza néni utánozhatatlan kedves mosolyával és fiatalosan csillogó szemeivel nyugtatott meg: fekdjek le aludni, ő megfigyelte, miként csinálom. Akkor láttam, hogy már előtte volt a kérdőív és a magnetofon. Azzal biztatott a pihenésre, hogy ő majd felolvassa a kérdést, válaszol rá, és ha nagyot csattan a magnetofon, megfordítja a kazettát. (Azóta nem használok kérdőívet.)

